

Костюченко Я.М.*

ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ європейської економічної інтеграції. Визначено, що особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони слідуєть за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Досліджені етапи європейської інтеграції відповідно до теорії Б.Баласси, за якою економічна інтеграція проходить стадії: створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повна економічна інтеграція. Доведено, що з підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції – рівні зони вільної торгівлі.

This article is devoted to the research of theoretical basics of European economic integration. The main feature of European integration theories is that they follow quick real-life processes, not per contra. Special attention has paid to the B.Balassa's theory of stages. Under this theory economic integration has several stages: free trade zone, custom union, common market, economic union & complete economic integration. It's proved that after association agreement signing Ukraine will be on the first stage of economic integration – level of free trade zone.

Процес інтеграції країн Європи на сьогодні досяг рівня координації внутрішньої та зовнішньої політики держав – членів Європейського Союзу (Євросоюз). Правове регулювання процесів інтеграції еволюціонувало від Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, Договору про заснування Євратому, Договору про заснування Європейського співтовариства, Договору про Євросоюз до Договору про функціонування Євросоюзу. Із початком функціонування європейських інтеграційних об'єднань зарубіжна доктрина почала опікуватися питаннями правового регулювання самої інтеграції, проблематикою економічних та політичних факторів, що спричиняють розвиток або гальмування процесів європейської інтеграції. Таким чином, саме доктриною були розроблені етапи та стадії європейської інтеграції (наприклад, Б.Баласса, Е.Хаас тощо). Проблеми, пов'язані з послідовністю інтеграції, досліджували, зокрема, такі вітчизняні вчені як В.Денисов, В.Копійка, В.Муравйов, В.Посельський, О.Шпакович [1-4] і т.д. Однак, вітчизняна доктрина не опікувалася питаннями виокремлення особливостей етапів європейської економічної інтеграції.

Після вступу України до СОТ наша країна почала активно залучатися до економічних інтеграційних процесів. Укладання угоди про асоціацію, переговори щодо якої тривають з 2007 року, стане першим кроком для України на шляху до європейської інтеграції. Із заснуванням зони вільної торгівлі, що є основою відносин асоціації з Європейським Союзом, Україна опиниться на першому етапі європейської інтеграції.

* кандидат юридичних наук

Європейське об'єднання вугілля та сталі, а згодом і Європейське Економічне Співтовариство були створені з метою задоволення спільних економічних інтересів держав-членів. Згодом виникла потреба в поглибленні міждержавного співробітництва в соціальних, фінансових, гуманітарних та інших сферах суспільних відносин. Європейська інтеграція – передусім процес політичний. Але саме економічний чинник європейської інтеграції є мірою її ефективності й визначає долю політичних рішень. Її економічний зміст набагато складніший і конструктивніший, ніж політичне об'єднання «наднаціонального» характеру.

З розвитком інтеграції європейських держав з'явилися теоретичні обґрунтування такого процесу. Особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони слідуєть за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Теоретики європейської інтеграції аналізували практику Євросоюзу, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Економісти почали вивчати феномен інтеграції вже після того, як він став частиною економічної реальності.

Процеси європейської інтеграції були предметом різних історичних концепцій, зокрема таких, як неофункціоналізм і теорія міждержавного підходу. Головна відмінність цих концепцій полягала в протилежній оцінці соціальної природи інтеграції та ролі національної держави. Неофункціоналісти, такі як Е.Хаас [5], Л.Ліндберг [6], пов'язували інтеграцію із суспільними процесами, з цілеспрямованою діяльністю політично активних груп; інтеграцію вони розуміли як результат спонтанної політичної взаємодії. Прихильники міждержавного підходу (С.Хоффман, Д.Пучала [7]), навпаки, робили наголос на центральній ролі держав в інтеграційному процесі. Практичний результат останнього був, на їхню думку, вектором зіткнення національних інтересів та співвідношення національних сил держав.

Західна економічна наука розрізняє «інтеграцію ринків» й «інтеграцію політики» [8, с.341]. Остання, у свою чергу, поділяється на кілька типів: економічний федералізм, що являє собою найбільш високий рівень міждержавної економічної співпраці; інтеграцію європейського типу; менш розвинену регіональну інтеграцію, яка не виходить за межі зон вільної торгівлі і митних союзів; міжнародно-правове регулювання світової економіки й інших видів економічної діяльності в межах СОТ та інших міжнародних економічних організацій. Поняття «інтеграція ринків» та «інтеграція політики» існували ще до заснування Європейського Співтовариства; єдині національні ринки формувалися в результаті як стихійного розвитку торгівлі та поділу праці, так і цілеспрямованої політики держав. Із заснуванням Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) з'являється термін «європейська економічна інтеграція». Її метою було створення єдиного внутрішнього ринку, єдиної системи економічного законодавства та єдиної (або гармонізованої) економічної політики в рамках всього Європейського співтовариства.

Інтеграція означає максимальний розвиток вільної торгівлі всередині інтеграційного угруповання, але й одночасне посилення протекціонізму у відносинах між її учасниками і рештою світу. Тому питання про раціональність чи ірраціональність регіональної інтеграції врешті-решт зводиться до зіставлення двох протилежних ефектів. З одного боку, якщо в результаті створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) або митного союзу виникає заміна витратного внутрішнього виробництва більш дешевим імпортом, має місце «створення торгівлі» (trade creation). З другого боку, якщо результатом інтеграції є заміщення більш дешевого імпорту з третіх країн дорожчим із країни-партнера по зоні вільної торгівлі або митному союзу, виникає «розмежування торгівлі» (trade diversion). Уперше цю концеп-

цію запропонували Дж. Вінер та М. Біє в 1950 році, тобто задовго до заснування митного союзу [9; 10].

Після того як у середині 1980-х років посилювався й одночасно помітно ускладнився інтеграційний процес, з'явилися прихильники «історичного компромісу» між наднаціональним і міжурядовим першопочатками в практиці інтеграції. Так, наприклад, Дж. Пайндер виступив із новою концепцією «неофедералізму», що зводилася до складного злиття неофункціонального бачення взаємозв'язку соціальних та політичних явищ і федералістської думки про конституційні проблеми та принципи європейської інтеграції [11]. У 90-ті роки з'явилася низка наукових праць, у яких проводилася думка про те, що за своєю природою процес інтеграції є надзвичайно різноманітним. Тому теорії не переплітаються одна з одною. Наприклад, основою теорії багаторівневого управління (multi-level governance) є існування компетенцій різних рівнів, що перетинаються, і взаємодія політичних акторів, яка пронизує всі ці рівні компетенцій. Цю ідею обстоювали Г. Маркс, Ф. Нельсен [12]. Вони вважали, що Євросоюз є політичним утворенням, у якому влада розпорошена між різними рівнями управління і між суб'єктами, а між секторами прослідковуються істотні відмінності в способах управління. Зокрема, Дж. Пітерсон [13] аналізує три рівні прийняття рішень у Євросоюзі. По-перше, це «суперсистемний рівень», на якому приймаються історичні рішення, що змінюють Євросоюз як політичну систему. Власне, цей рівень і є рівнем інтеграції в широкому сенсі, саме він є предметом традиційних теорій інтеграції. По-друге, «системний рівень», або «рівень реалізації політики», на якому відбувається практична трансформація інтеграційних інститутів. Як інструмент теоретичної інтерпретації цього процесу можна назвати інституціоналізм, що заснований на принципі раціонального вибору. У розумінні таких учених, як К. Армстронг і С. Балмер, інститути являють собою формально-юридичні конструкції та набори правил прийняття рішень, що накладають певні зобов'язання на політичних акторів, які керуються власними інтересами [14, с.52]. По-третє, «мезосистемний рівень», або рівень формування політики, що дістав відображення в теорії політичних мереж.

Економічні теорії доповнюють правові та політичні теорії інтеграції. Вони з'явилися набагато пізніше. Варто зазначити, що до виникнення європейських співтовариств термін «економічна інтеграція» не був відомий економічній та юридичній наукам.

Перший крок до осмислення економічних основ європейської інтеграції зробив Я. Тінберген [15], а згодом його ідеї розвинули західні вчені П. Кептейн та П. ВерЛорен. Тінберген вважав, що спільний ринок був створений шляхом «позитивної» та «негативної» інтеграції. Негативна інтеграція передбачає просте зникнення бар'єрів на шляху до транскордонного переміщення товарів, послуг і факторів виробництва, що їх у цілому можна охарактеризувати як ресурси, необхідні для виробництва товарів та послуг: потреба у трудових ресурсах втілюється в необхідність створення свободи руху осіб; потреба в інвестиційних ресурсах у свободу руху капіталів та платежів. Відповідно до економічних теорій розвитку, негативна інтеграція приводить до посилення конкуренції, зниження цін і підвищення якості товарів, послуг та факторів виробництва і, відповідно, до зростання ефективності економіки. Позитивна інтеграція – це прийняття законів та створення інститутів, які збільшують мобільність товарів, послуг, осіб і капіталів. Позитивна інтеграція охоплює створення спільних зовнішньоекономічних зносин та спільної політики конкуренції. Таким чином, процес європейської економічної інтеграції історично проходив стадії як негативної, так і позитивної інтеграції. Європейське співтовариство, а згодом і Європейський Союз, після набуття чинності Лісабонським договором 2007 року, маючи у своєму арсеналі спільну торговельну політику, антимонопольну політику Євросоюзу, перебувають на стадії завершеної позитивної інтеграції.

Найвагоміший внесок у теорії європейської економічної інтеграції зробив Б. Баласса [16], який спробував систематизувати динамічні ефекти інтеграції та їх вплив на темпи розвитку економік розвинених країн. Дослідник визначив такі стадії європейської економічної інтеграції: створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повна економічна інтеграція.

На першому етапі економічної інтеграції (створення ЗВТ) держави-учасниці скасовують імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі між собою, водночас зберігаючи національні імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі не спостерігається позитивної інтеграції, описаної вище. Держави-учасниці залишаються тільки в рамках правил ГАТТ/СОТ.

Другий етап – митний союз, у рамках якого держави-учасниці не тільки знищують бар'єри у взаємній торгівлі, а й домовляються про спільний митний тариф у торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі також не передбачається позитивної інтеграції і рамками відносин держав-учасниць залишаються правила ГАТТ/СОТ.

На третьому етапі (спільний ринок) митний союз доповнюється знищенням бар'єрів на шляху руху факторів виробництва між державами-членами. Оскільки правила ГАТТ не поширюються на фактори виробництва (рух робочої сили та інвестицій), на цій стадії держави виходять за рамки цих правил. Однак у їхніх взаємовідносинах усе ще не спостерігається позитивної інтеграції.

На четвертій стадії, за теорією Б.Баласси, створюється економічний союз держав-членів. На цьому етапі, створивши спільний ринок, вони переходять до гармонізації економічної політики з обмеженою метою – недопущення дискримінації між економічними операторами держав-членів. Таким чином уже на цій стадії вперше запроваджуються інструменти позитивної інтеграції.

П'ятий етап – це повна економічна інтеграція. Вона передбачає повну уніфікацію грошово-кредитної, податкової, соціальної та антикризової політики, створення наднаціональної влади, рішення якої для держав-членів уже є обов'язковими. Таким чином, процес європейської інтеграції пройшов шлях від створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного та валютного союзу до створення союзу політичного [17, с.45-49].

Концепція Баласси розкриває логіку поступового руху економічної інтеграції, що відбилася в хронології розвитку процесів інтеграції в рамках Євросоюзу. Однак видається, що ця концепція була б занадто ідеалістичною, якби не реалістичні процеси у Європі. Звісно, перші чотири етапи інтеграції історично мали місце в процесі розвитку Євросоюзу. Елементом п'ятого етапу є заснування власне європейського інтеграційного об'єднання із «триопорною» структурою. Проте не в усіх сферах держави-члени погодилися передати свою суверенну компетенцію наднаціональній владі (приміром, в оборонній політиці, політиці безпеки). Цим пояснюється провал Угоди про запровадження Конституції для Європи.

Тим часом Лісабонські Договір про Євросоюз (ДЄС) та Договір про функціонування Євросоюзу (ДФЄС), що набрали чинності 1 грудня 2009 року, підтверджують концепцію Дж.-М. Фавре про політичний союз як найвищий рівень європейської інтеграції. Однак, відповідно до «компромісного» рішення держав-членів, цей договір не надає Євросоюзові виключної компетенції у сфері оборони, спільної зовнішньої політики. Таким чином, можна зробити висновок про те, що концепція Б. Баласси виправдовує себе стосовно процесів європейської економічної інтеграції, а не європейської «політичної» інтеграції.

У цьому зв'язку дослідження іншого вченого, Алі М. Ель-Аграа [18, с.85], дають повне уявлення про переваги створення зони вільної торгівлі та митного союзу. Серед

таких переваг дослідник називає: зростання ефективності виробництва в результаті розширення спеціалізації згідно із законом порівняльних переваг; зростання обсягу виробництва в результаті кращого використання ефекту економії масштабу виробництва, що виникає як наслідок збільшення розмірів ринку; зміцнення переговорних позицій на міжнародній арені, що дає змогу досягати поліпшених умов торгівлі; зміни у сфері ефективності виробництва, що стають необхідними внаслідок посиленої конкуренції; породжені прискоренням науково-технічного прогресу зміни, що позначаються як на кількості, так і на якості факторів виробництва. За Ель-Аграа [18, с.85], більш високі форми економічної інтеграції дають додатковий позитивний ефект унаслідок: збільшення мобільності факторів виробництва в процесі зникнення бар'єрів, що заважають транскордонній торгівлі; координації грошово-кредитної та податкової політики; перетворення повної зайнятості й прискореного економічного зростання.

Можна погодитись і з постулатом Д. Мітрані [19] про примат економіки над політичною співпрацею. Дослідник вважав, що секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Підтвердженням такої теорії може слугувати еволюція європейських інтеграційних відносин зі сфери вугілля та сталі й атомної енергії (ЄОВС, Євратом) до широкої компетенції європейських співтовариств у сфері торгівлі товарами (Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і, згодом, ЄС). Продовжуючи цю думку, Е. Хаас, який уперше вивів теорію неофункціоналізму, вважав, що інтеграція змінює не тільки форму, а й зміст діяльності. Секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Така система, за словами вченого, має виступати як єдине політичне ціле. У результаті теорія неофункціоналізму звертається до аналізу становлення європейських співтовариств як політичної системи (так званій «community method»). Хаас розглядає інтеграцію як процес, у якому «національні актори переконуються в доцільності перенесення своєї лояльності, політичної активності в бік нового політичного центру, інститути якого володіють повноваженнями і претендують на такі повноваження щодо національних держав» [5, с.18].

Таким чином, доктрина європейської інтеграції слідувала за практикою, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Проаналізовані теорії європейської економічної інтеграції підтверджують історичну хронологію розвитку процесів інтеграції в рамках Євросоюзу.

Теорія рівнів європейської інтеграції Б. Баласси в цілому відображає історичні етапи створення та функціонування Європейського Союзу. Однак вона не включає додаткового рівня стану «попереднього» інтеграційного етапу. Тим часом, шляхом удосконалення цієї теорії можна ввести новий, «передінтеграційний», рівень як підготовчий до першого етапу (перед заснуванням ЗВТ). Треті країни мають підготуватися перед першим етапом європейської інтеграції – зони вільної торгівлі. Такий попередній етап можна охарактеризувати як «передінтеграційний», що охоплює механізми підготовки третьої країни. Таким чином, комплекс правових документів, які прийнято з метою підготовки третьої країни до процесів європейської інтеграції, слід розглядати як «передінтеграційний» [20]. Правовими механізмами «підготовки» третьої країни перед інтеграцією можуть слугувати схвалення двосторонніх документів у рамках діючих органів співпраці, укладання «попередніх» тимчасових угод, що діють до моменту набрання чинності угодою про асоціацію. Такі документи мають на меті підготувати правову базу третьої країни перед приєднанням до ЗВТ. Переходові на кожний наступний рівень економічної інтеграції має передувати аналогічний попередній «підготовчий» рівень.

На прикладі відносин України з Європейським Союзом можна спостерігати «підготовчий» етап до переходу на перший рівень європейської економічної інтеграції. Для Ук-

раїни документом «передінтеграційного» етапу слугує Порядок денний асоціації, схвалений Радою з питань співробітництва у 2009 році, що є новим документом для практики Євросоюзу. У відносинах Євросоюзу з третіми країнами на цьому етапі використовувалися інші правові інструменти [20]. З підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції – рівні зони вільної торгівлі. Порядок денний асоціації не тільки регулює умови підписання угоди про асоціацію, складовою якої є створення зони вільної торгівлі, а й стає інструментом реалізації цього документа.

Льтература

1. Шнирков О. І. Україна Європейський Союз: економіка, політика, право / Шнирков О. І., Копійка В. В., Муравйов В. І. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. 268 с.
2. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу : Підручник/ В. І. Муравйов – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 213 с.
3. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: Навч. посібник / В. Посельський. К. : Таксон, 2006. 276 с.
4. Шпакович О.М. Особливості концепцій європейської інтеграції / О.Шпакович // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Видавн.-поліграф. центр «Київський університет». – Вип. 37. – 2009. С. 58-60.
5. Haas E.B. Beyond the Nation-State. / Haas E. B. – Stanford, 1964. – 214 p.
6. Lindberg L.N. Europe's would-be polity. Patters of change in the European Community. / L.N. Lindberg, S.A. Scheingold – Englewood Cliffs, 1970. – 167 p.
7. Hoffman S. The European Sisyphus: Essays on Europe. / Hoffman S. – Boulder, Colorado, 1995. – 45 p.
8. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция : Учеб. Пособие / В. Г. Шемятенков. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
9. Bye M. Unions douanieres et donnees nationales. / Bye M. // Economie appliquee. – 1950. – Vol. 4. – P. 24-79.
10. Viner J. The customs Union Issue. Carnegie Endowment for International Peace. / Viner J. – N.Y., 1950. – N 3 – P. 47-55.
11. Pinder J. European Communities: Building of a Union. / Pinder J. – Oxford, 1991. – 189 p.
12. [12] Marks G. Competences, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union / Marks G., Nielsen F., Ray L., Salk J. // Governance in the European Union. – L., 1996. – P. 41.
13. Peterson J. Decision-making in the European Union: Towards a Framework for Analysis / J. Peterson // Journal of European Public Policy. – 1995. №2 (1).
14. Armstrong K. The Governance of the Single European Market / K. Armstrong, S. Bulmer. – Manchester, 1998. – 256 p.
15. Tinbergen J. Economic Policy: Principles and Design. / Tinbergen J. – P., 1956 – 38 p.
16. Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – London, 1961. –230 p.
17. Favret J.-M. Droit et pratique de l'Union europeenne / Favret J.-M. – Paris, 2003. – 152 p.
18. El-Agraa Ali M. The European Union. History, Economics & Politics. / El-Agraa Ali M. – London, 1998. – 158 p.
19. Mitrany D. The prospect of integration: federal & functional / Mitrany D. // A.J.R. Groom, P.Taylor (eds.). Functionalism: theory & practice in international relations. – London, 1975. – 36 - 86 p.

-
20. Костюченко Я.М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Я.М. Костюченко – К., 2010. – 22 с.